

ALBAN KİLİSESİ VE HUNLAR (IV-VII. YÜZYIL)

Şeki’de VI. yüzyıla ait Alban Kilisesi. Bugünkü durumu

Alban kilisesi (Derbent’ten başlayarak Kura nehri-
rine kadar olan Kuzey Azerbaycan topraklarındaki Kafkas Albanyası’na ait Hıristiyan kilisesi kastedilmektedir) daha Katolikos Grigoris döneminden “haçın ilahi gücü ile düşman kapılarını kapatmaya ve düşmanların, yani göçebelerin işgalini durdurmaya” (Alban tarihi, 2:25) çalışıyordu. Alban geleneği, Çol’da (Kuzey-Doğu Albanya) Masgutlar arasında ilk vaaz faaliyetini havari Thaddeus’un öğrencisi Aziz Yelisey’e ait ediyor (Alban tarihi, 1:6). Aslında, Aziz Yelisey Çol’da Hıristiyanlığı yaydığı zaman orada Masgutlar henüz yoktu.

Agafangel’e (V. yy.) göre, Masgut-Hunların hükümdarı, IV. yüzyılın başlarında Hıristiyanlık için resmi statü almak amacıyla İmparator Konstantin’e gönderilen Transkafkasya heyetinde yer alıyordu (Agafangel. Tiridates saltanatının tarihçesi, § 165).

Historiyografide, Alban ve İbery Kiliseleri Başkanı Grigoris’in 337 yılında Masgutlar ülkesine (Alban tarihi, 1:14) yaptığı ziyaret, genellikle, bu ülkeye yapılan ilk ziyaret olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, araştırmacılar, Amaras yakınlarındaki dağda yaşayan, Masgut’un diğer kralı Sanesan’ın 6 Eylül 337 yılında Ermenistan’a

Kafkas Albanyası sikkesi. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

yaptığı seferi sırasında katlettiği Hıristiyan cemaatinin 3870 üyesi ile birlikte Aziz Grigoris'ten ders alan Masgut hükümdarı Senas'ın oğulları Aziz Musa, Aziz Danyal ve Aziz İlyas hakkında "Alban tarihi"nin bilgilerine gerekli dikkati göstermemektedir (Alban tarihi, 2:5). Oysa ki, Masgutlar ve onların hükümdarı Sanesan 337 yılında Aziz Grigoris'i dinlerken "her şeyi sevinçle karşılıyor ve **her defasında** İncil'in kelimelerine inanıyorlardı" (Alban tarihi, 1:14). Buna dayanarak, ikinci trajik girişimin aksine, Grigoris'in ilk çabasının başarılı olduğu ileri sürülebilir. İlk ziyaret sırasında, Hıristiyan dinini öğrenmeleri için Albanya'ya üç Masgut prensini götürdü, daha sonra bu prensler, Masgutların yeni kralı Sanesan tarafından Hıristiyan cemaatinin katliamı sonucu hayatlarını kaybetti. Ancak, Sanesan, tüm ülkede Hıristiyanlığı tamamen ortadan kaldırmayı başaramadı. Çol'daki Alban kilisesinin ikametgâhında bulunan Katolikoslar arasında, "IV. yüzyılın sonlarında Masgutlar ülkesinde bulunmuş Hun

Başpiskoposu İuan'dan söz edilmektedir (Alban tarihi, 1:19; 3:23). Ancak, Güney-Doğu Dağistan'da (Palasa-sirt, Kuhmazkunt, Aşağı Stal kazmalar) ve Kuzey-Doğu Azerbaycan'da (Guhuroba) ortaya çıkarılan mezar anıtlarına bakılırsa, onların arasında Hıristiyanlık geniş şekilde ya-

VI-VIII. yüzyıllarda Kafkas Albanyası

Alban Kralı Cavaşir'in bronz heykeli. VII. Yüzyıl. Nahçıvan'da bulunmuştur. Mulaj. Orijinali Ermitaj Müzesinde (St.Petersburg) bulunmaktadır

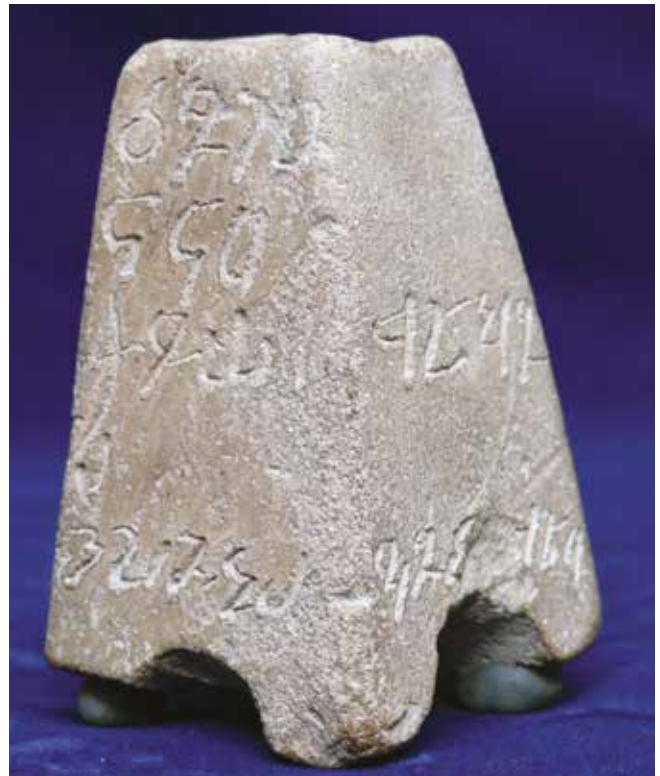
yılmamıştı. Bazı dönemlerde, sadece kral hanedanı ve onlara yakın olanlar Hıristiyan idi.

V. yüzyılda çok önemli bir olay oldu. Bu sefer, Albanya'nın kuzeyindeki bölgeye yerleşen Hunlar, Güney Kafkasya'ya yaptıkları ziyaret sırasında Albanya'da Hıristiyanlığı kabul etti (Alban tarihi, 1:29-30). Bu, "Aziz Maştot's'dan bir süre sonra" yaşandı (Alban tarihi, 1:28). Mesrop Maştot's'un 440 yılında öldüğü göz önüne alınırsa, bu yürüyüşün Derbent geçidinden 440 yılından sonra yapıldığı iddia edilebilir. V. yüzyılda Hunların, aynı anda Albanya, İberya ve Ermenistan'ın zarar gördüğü tek işgali 452 yılında olmuştur ki, bununla ilgili Egişe (V. yy.) bilgi vermektedir. Söz konusu yürüyüşle ilgili bu güne kadar verilen tarihler arasında 452 yılı belirtilmemiştir (bkz: 4, s.54-60), burada araştırmacılar, 452 yılının yürüyüşünün M.Maştot's'un ölüm tarihine yakın olduğunu da dikkate almamaktadır. Egişe'nin bilgileri ile "Alban tarihi"ni karşı-

laştırma, her iki kaynaktan aynı olaydan bahsedildiğinden hiçbir şüphe bırakmıyor. Hıristiyan Theophilus adını alan Hun başkumandan, onun oğulları – Aziz Musa ve Anerolog ve Theophilus'un komutasındaki Hun ordusunun 1/3'ü Hun Kralının emriyle katledildi (Alban tarihi,1:30), diğer bir deyişle, Güney Kafkasya'yı terk eden Hunlar arasında Hıristiyan göçebeler olmamıştır.

Ancak, Albanya'nın bazı Hıristiyan mezar anıtları, daha sonra Albanya Hıristiyanları arasında ayrı-ayrı göçebe kabilelerin temsilcilerinin de olduğunu göstermektedir. Mingeçevir'de katakomblarda Hıristiyan geleneğine uygun mezarlar, bazı katakombların duvarlarında haç tasviri kaydedilmiş; bazı iskeletlerde, üzerine sarı iplikle kolları birbirine eşit olan haç işlenmiş elbise kalıntıları ortaya çıkarılmıştır [2, s. 62-63]. Karşılaştırma için, katakomö duvarlarındaki haç tasvirinin, Nalçik etrafındaki Peşçanka ve Kuzey Dağistan'ın Yukarı Çiryurt ören yerlerinde de görüldüğünü kaydetmek gerekiyor [3, c. 101]. Kaba-la'daki Hıristiyan mezarlarında bazı iskeletlerin kafatasının yapay deformasyonuna bakılırsa ve Baladzori'ye (IX. yy.) göre, bu kentin paralel adının Hazar olduğu dikkate

Alban yazısı ile şamdan. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

Kafkas Albanyası'nın başkenti Gabala'nın kapıları. Bugünkü durumu

alınırsa, o zaman bu mezarlıkların, Albanya topraklarına yerleşmiş kuzey göçebelere ait olduğu öne sürülebilir. Kiş'deki Hıristiyan mabesinde yapay deformasyonlu kafatası olan kişi mezarı, Albanya'nın göçebe Hıristiyanları arasında Kiliseye özel hizmetler vermiş kişilerin olduğunu göstermektedir.

VI. yüzyılda Alban (Aran) Kilisesinin gözleri artık, Albanya sınırları yakınında çok sayıda göçebe kabilelerin yaşadığı kuzey bölgelerine çevrilmişti. Kuzey göçebeler arasında ilk Aran'lı misyoner piskopos Kardost olmuştur. Bazı araştırmacılar, Kardost'un Hunlara geliş tarihinin 515, diğerleri ise 537 yılı olarak göstermektedir [bkz.: 1,

Üzerinde Alban yazıtı olan çömlek parçası. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

s. 93; 4, s. 86-87], ancak, bu tarihler, 555 yılında vakayinamesini tamamlayan Suriyeli tarihçi Zakariya Ritor tarafından yazılan olayların kronolojisine uygun gelmemektedir [8, s. 19-21]. Zakariya Ritor, iki Suriyeli'nin anlattıklarıyla Kardost'un faaliyetini kaleme alıyor. Söz konusu Suriyeliler, 503 yılında Sasani askerlerine esir düşmüşler. Bir süre sonra İranlılar onları Hunlara satmış. Suriyeliler 34 yıl boyunca Hunların yanında kalmış ve 555 yılında esirlikten kurtularak vatanlarına geri dönmüşler. Buradan, Suriyelilerin 521 yılında Hunlara satıldığı sonucu ortaya çıkıyor. Aynı dönemde, Aran piskoposu Kardost Hıristiyan esirleri görmek için Hunların ülkesine gitti ve 552 yılında burada Bizans İmparatoru'nun elçisi Probos'la görüştü. Böylece, Kardost'un 515 yılında Hunların yanına gitmesi imkansızdı, çünkü ziyaretinin asıl amacı olan Hıristiyan esirler daha orada yoktu. Kardost'la Probos'un o yıl görüşmesinin mümkün olmaması nedeniyle 537 yılı kesin tarih değil, çünkü Probos'un Büyükelçilik tarihi 522 yılı olarak bilinmektedir.

Hunların ülkesine geldikten 7 yıl sonra Kardost "burada Hun dilinde Kutsal yazılarını yayınladı". Doğal olarak, bu olay 528 yılına aitti. Kardost bu ülkede 14 yıl kaldı. Bu da, Kardost'un misyonunun 535 yılında tamamlandığı demektir. M.İ. Artamonov'a göre, Hun prensi Groda'nın (Gorda) 528 yılında Konstantinopol'da vaftiz edilmesi, Kardost tarafından da hazırlanmış olabilir [1, s. 94]. Grod'un Hıristiyanlığı kabul etme tarihi ile Kutsal yazıların Hun dilinde yayınlanma yılının üst üste gelmesi

Karabağ'da Gandzasar Alban manastır külliyesi. Bugün Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiş durumda

dikkate alındığında, Grod'un (Gord) Kutsal yazıları kendi Hun dilinde öğrenebileceği olasılığı göz ardı edilemez.

Kardost isminin etimolojisi de ilgi çekmektedir. Zakariya Ritor'un bilgilerine göre, Kardost "Tanrı tarafından çağrılan" anlamındadır [8, s. 20]. Karşılaştırma için, Kasitlerde *kari/a*, Elamlarda *kuri*, Lullubilerde *kiurum* (um Akadlarda sonluktur) "Tanrı" anlamına geldiğini belirtmek gerekiyor. Muhtemelen, Aran Piskoposunun isminin ilk hecesi olan "kar" yukarıda belirtilen sözlük birimleri ile ortak bir kökene sahipti. Bu sözler grubuna, Kuzey Dağıstan Hunların tanrılarından biri olan Kuar'ın adını da dahil etmek mümkündür (Alban tarihi, 2:40).

Albanya kilise adamlarının, göçebeler arasındaki misyonerlik faaliyetinin son aşaması Piskopos İsrail'in adıyla ilişkilidir. Daha 681 yılında Albanya Katolikosu İliazar, Hun prensi Alp İlteber'le yaptığı barış görüşmeleri sırasında İsrail'in misyonu için zemin hazırlamıştı. İliazar "çoklu ilahi konuşmalar yaparak, onları Tanrı korkusuna ve sevgisine yaklaştırdı" (Alban tarihi, 2:36). Piskopos İ-

rail, 682 yılında Kuzey Dağıstan'ın bugünkü topraklarında yaşayan Hunlar arasında Hıristiyanlığı yaymaktaydı. Hunları pagan inancından kurtarmak için İsrail, hatta şiddet yöntemlerine başvurmak zorunda kalmıştı. O, Avrupa'daki ilk ateşe atma cezasından 6 yüzyıl önce, bazı Hun rahiplerin ateşte yakılması eylemini gerçekleştirdi (Alban tarihi, 2:41). İsrail, Hunların ülkesinde kilise inşa etti (Alban tarihi, 2:41). XX. Yüzyılın 70-80'li yıllarında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu, Kuzey Dağıstan'da Yukarı Çiryurt ören yerinde, ortaya çıkmaları Piskopos İsrail'in misyonuyla bağlantılı olan dört kilise kalıntılarını bulmak mümkün olmuştur [5, s.167; 6; 7, s.33]. Yukarı Çiryurt kiliseleri şekil ve yapı olarak, Alban kiliseleri de dahil olmak üzere, Güney Kafkasya kiliselerinin sadeleştirilmiş bir versiyonudur [5, s.168-169]. Albanya'nın Hıristiyan antik döneminde, kakma için tasarlanmış yuvarlak bukellerin tipik yapılandırılması Yukarı Çiryurt haçlarının ilk örnekleri yer almaktadır [5, s. 169]. Ortaya çıkarılan haç tasvirli ve 2. kilisenin kaidesi üzerine oturtulmuş stel de

Güney Kafkasya Hıristiyan gelenekleriyle bağlantılıdır [5, s. 169-170].

Piskopos İsrail'in 682 yılından sonra da kuzey göçebelere arasında Hıristiyanlığı yaydığı varsayılabilir. Alban hükümdarı Varaz-Trdat ve Albanya Katolikosu İliazar'ın Hun prensi Alp İlteber'e yazdıkları cevap mektuplarında, İsrail'in "Hunlar ülkesine mümkün olduğunca gidebilmesi ve geri dönebilmesi" için koşulları oluşturacaklarını vaat ediyorlardı (Alban tarihi, 2:45). İsrail, daha sonra Hun İmparatorluğuna gönüllü olarak gitmeyi kabul etti (Alban tarihi, 2:45). Bu olaylardan 20 yıl sonra, Piskopos İsrail'in adı, 702-705 yılı olayları ile ilgili tekrar anılmaktadır. Onunla ilgili olarak, **Hazarların ve Hunların çok sayıda ülkesine** Hıristiyanlığı kabul ettiren mucizeler gerçekleştiren Piskopos olarak bahsedilmektedir (Alban tarihi, 3:3) bu da, İsrail'in Hunlarla sınırlı kalmadığı, daha sonra Hazarlar arasında da Hıristiyanlığı yaydığı demektir. VIII. yüzyılda Got metropolünde yer alan Onogur ve Hun piskoposlukları, bazı araştırmacılara göre, Kardost ve İsrail'in çabaları sayesinde Hıristiyanlığı kabul etmiş Hunlar için kurulmuştu [1, s. 158, 258-259].

Kaynakça:

1. Артамонов М.И. История хазар. Ленинград, 1962, 523 с.
2. Геюшев Р.Б. Христианство в Кавказской Албании. Баку, 1984, 192 с.
3. Гмыря Л.Б. Языческие культы у гуннов Северо-Восточного Кавказа // Обряды и культы древнего и средневекового населения Дагестана: сборник статей. Махачкала, 1986, с. 90-108.
4. Джафаров Ю.Р. Гунны и Азербайджан. Баку, 1985, 124 с.
5. Магомедов М.Г. Образование Хазарского каганата. Москва, 1983, 294 с.
6. Магомедов М.Г. Новые раннесредневековые культовые памятники в Приморском Дагестане // Обряды и культы древнего и средневекового населения Дагестана: сборник статей. Махачкала, 1986, с. 109-122.
7. Плетнева С.А. Хазары. Москва, 1986, 88 с.
8. Путешественники об Азербайджане. Том I. Баку, 1961. 499 с.

Avey Alban Kilisesi (Gazah). Bugünkü durumu

